

Тарас Дашо

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права та процесу
tyd@kodary.com

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПОСТУПУ

© Дашо Т., 2017

Проаналізовано розвиток українського громадянського суспільства відповідно до вимог європейського інституціонального поступу. З'ясовано, що в умовах правової держави державна влада стає найважливішим інструментом, за допомогою якого громадянське суспільство забезпечує оптимальні умови для свого саморозвитку. Саме у такому контексті держава виступає як публічно-владний інститут, що керує громадянським суспільством загалом і покликаний діяти у всезагальних інтересах. Сучасний конституціоналізм в Україні об'єктивно потребує активного сприяння держави в реформуванні суспільства, а не сприйняття держави як ворожої суспільству сили.

Ключові слова: громадянське суспільство; правова держава; європейський інституціональний поступ; громадяни; класична ліберальна концепція мінімальної держави; неоліберальна концепція держави; взаємозв'язок громадянського суспільства і держави.

Тарас Дашо

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ЕВРОПЕЙСКОГО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Проанализировано развитие украинского гражданского общества в соответствии с требованиями европейского институционального развития. Установлено, что в условиях правового государства государственная власть становится важнейшим инструментом, с помощью которого гражданское общество обеспечивает оптимальные условия для своего саморазвития. Именно в таком контексте государство выступает как публично-властный институт, руководит обществом в целом и призвано действовать во всеобщих интересах. Современный конституционализм в Украине объективно требует активного содействия государства в реформировании общества, а не восприятия государства как враждебной обществу силы.

Ключевые слова: гражданское общество; правовое государство; европейский институциональный прогресс; граждане; классическая либеральная концепция минимального государства; неолиберальная концепция государства; взаимосвязь гражданского общества и государства.

CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENT OF THE EUROPEAN INSTITUTIONAL ACTION

The article analyzes the development of Ukrainian civil society in accordance with the requirements of European institutional progress. It is found out that under the rule of law state power becomes the most important tool by which civil society provides optimal conditions for self-development. It is in this context that the state acts as a public-power institution that manages civil society as a whole and is called upon to act in the general interest. Contemporary constitutionalism in Ukraine objectively requires the active promotion of the state in the reform of society, and not the perception of the state as a hostile society of power.

Key words: civil society; constitutional state; European institutional progress; citizens; classical liberal concept of the minimal state; neoliberal concept of the state; the relationship between civil society and the state.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток українського суспільства, яке упродовж останніх років на засадах гуманізму та справедливості розбудовує власну державу, інтеграція України у світове і європейське співтовариство актуалізують дослідження та наповнення реальним змістом численних правових понять та правових явищ. Серед них вагоме місце займають теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави, становлення яких тісно пов'язане з відповідним етапом розвитку людства, держави і права.

Формуючись як система відносин та інститутів, незалежних від держави, громадянське суспільство може ефективно функціонувати лише за наявності правової держави, яка керується правом і гарантує існування відповідних соціальних інститутів.

Аналіз дослідження проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження теми стали роботи українських і російських учених: О. Аграновської, С. Алексєєва, В. Бабкіна, Г. Балюк, Н. Бури, В. Головченка, В. Зеніна, Е. Зорченка, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Костицького, А. Крижанівського, В. Кудрявцева, О. Лукашової, М. Матузова, Є. Назаренка, А. Нікітіна, В. Оксамитного, Н. Оніщенко, М. Орзіха, О. Скакун, П. Рабіновича, О. Рагінова, Р. Русінова, В. Сальникова, В. Селіванова, О. Семітка, В. Сіренка, О. Татаринцевої, В. Шишкіна, В. Щегорцова та інших.

Мета статті – проаналізувати розвиток українського громадянського суспільства відповідно до вимог європейського інституціонального поступу.

Виклад основного матеріалу. Розгляд найважливіших передумов, що визначають особливості становлення демократичної політичної системи в Україні, потребує одночасного звернення до вивчення принципів формування та функціонування не тільки головного елемента політичної системи – інституту держави та політичної влади в суспільстві (з якими іноді навіть ототожнюють саме поняття “політична система суспільства”, але й її іншої, не менш важливої складової – громадянського суспільства. Такий підхід зумовлений тезою, що визначає сучасну правову державність як інститут вторинний, похідний від громадянського суспільства, як відповідну форму його самореалізації та буття. У вигляді форми суспільства держава виступає

одночасно структурою і механізмом суспільного самоуправління. Інакше кажучи, держава – це публічно і легально (нормативно виражена) організована владна сила суспільства [1, с. 42–43].

Формування громадянського суспільства в західноєвропейських країнах відбувалося еволюційно, протягом кількох століть. Це був складний процес не тільки економічної, соціальної та політичної, але й соціокультурної, духовної та морально-етичної трансформації. Проте стрімкіші, “форсовані” темпи становлення громадянського суспільства в Україні потребують швидкого зміцнення державності. Адже суспільство не може бути “громадянським” доти, доки воно не керується політично під наглядом держави. Лише верховна публічна влада – конституційна держава може ефективно справлятися з можливими аномаліями його розвитку та забезпечувати рівний захист усіх суспільних інтересів [2, с. 87].

І навіть більше, в умовах правової держави державна влада стає найважливішим інструментом, за допомогою якого громадянське суспільство забезпечує оптимальні умови для свого саморозвитку. Саме у такому контексті держава виступає як публічно-владний інститут, що керує громадянським суспільством і покликаний діяти у всезагальних інтересах.

З вищевказаної позиції розгляд двох основних моделей співвідношення громадянського суспільства і держави – класичної ліберальної та неоліберальної – дає змогу сформулювати загальні висновки. Класична ліберальна концепція мінімальної держави – “нічного сторожа” передбачає відсторонення держави від здійснення активних координувальних соціальних функцій, вбачаючи в механізмах саморегулювання громадянського суспільства найефективніший засіб задоволення суспільних потреб. Однак політичний розвиток західноєвропейських суспільств ХХ ст. переконливо засвідчив, що утвердження монопольних структур у виробничій сфері виявилось силою, що руйнує громадянське суспільство та нівелює притаманні йому механізми саморегуляції. Обмеження державного начала в суспільному житті автоматично призводить до намагання окремих домінуючих суспільних сил придушити механізми саморегуляції громадянського суспільства, використовуючи з цією метою державні інституції. Ця закономірність підтверджується і особливостями розвитку державності в сучасній Україні. Неконтрольована матеріальна диференціація суспільства призвела до появи на політичній арені окремих груп, які, скориставшись політичною ситуацією, незаконно сформували свій капітал і, щоб закріпити своє соціальне становище, вдаються до спроб поєднати власність і владу, а значно частіше – кримінальну злочинність і владу [3, с. 648].

Сучасна ж держава не ослаблює, а, навпаки, посилює свою економічну функцію, яка полягає у створенні організаційно-правових передумов, необхідних для упорядкованої та ефективної економічної діяльності суспільства.

Вимоги сучасного демократичного державотворення в Україні об’єктивно потребують відповідного демократичного варіанта державного втручання у сферу громадянського суспільства з метою коригування його розвитку в правовому напрямі [4, с. 17]. Така форма обмеженого державного інтервенціонізму частково була втілена в теорії та практиці “держави загального добробуту”. У цьому випадку йдеться про такий варіант етатизму, за якого параметри і межі державного втручання визначаються потребами самого громадянського суспільства, точніше, більшості його суб’єктів. Водночас таке державне втручання повинно бути спрямоване на прискорене формування тих механізмів саморегулювання громадянського суспільства, які ще недостатньо розвинені чи зруйновані радянською тоталітарною системою.

Державу як публічно-владний інститут можна розглядати як керуючу систему стосовно громадянського суспільства як системи керованої. Разом із тим громадянське суспільство – це саморегульована соціальна система, що детермінує державу. Саме від громадянського суспільства залежать сутнісні та системоутворювальні характеристики політичної підсистеми. Можна стверджувати, що громадянське суспільство – це система, яка саморозвивається та саморегулюється. Цілеспрямований розвиток суспільства досягається без втручання держави як політичної владної сили, у цьому плані воно має власні внутрішні джерела саморозвитку, незалежні від держави. Громадянське суспільство саморегулюється, зокрема, так, що само формує для себе керуючу систему, задає параметри і межі державного втручання та визначає

функції держави. Останні завжди об'єктивно зумовлені суспільними потребами, волею народу, яка виражається певними структурами громадянського суспільства й опосередковується та юридично оформляється державою [5, с. 9].

Відокремлення держави від суспільства та їх розмежування відображається у розрізненні структур, принципів організації та побудови цих інститутів. Інститут держави організований як керована єдиним центром вертикальна система, ієрархія державних органів та посадових осіб, пов'язаних відносинами підпорядкування та державної дисципліни. Імперативні норми публічного права, що регламентують порядок організації та діяльності механізму державної влади, визначають чіткі завдання, цілі та функції його складових. Право визначати цілі належить лише організації. Тому такі норми цілком зайві за спонтанного порядку, притаманного громадянському суспільству, де кожен реалізує власні інтереси та знаходить індивідуальні форми взаємозв'язку та взаємодії з іншими суб'єктами. На відміну від держави громадянське суспільство являє собою горизонтальну систему різноманітних зв'язків і відносин громадян, їх об'єднань, союзів, колективів, які ґрунтуються на рівності та особистій ініціативі. Постійне завдання і головне призначення держави – охорона суспільства та координація його розвитку [91, с. 344], щоб запобігти виникненню тенденцій і спрямувань соціальної практики громадян у відповідних сферах суспільного життя, зорієнтованих на порушення усталеного балансу їхнього функціонування та створення об'єктивних передумов щодо виникнення диктаторського режиму. Тому конституційне регулювання питань взаємодії громадянського суспільства та держави в умовах становлення української державності відповідно до вимог європейського інституціонального розвитку набуває особливої значущості [6, с. 273].

Політичний аспект громадянського суспільства, на нашу думку, полягає в тому, що громадськість країни, самоототожнюючись з домінуючим фактором політичного розвитку держави та усвідомлюючи свою установчу зверхність над останньою, змушує державну владу в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої політики орієнтуватися на суспільний інтерес. Забезпечити таку сутнісну передумову демократичної державності громадськість може за допомогою певних засобів, найголовнішими серед яких є засоби юридичні – нормативно визначені громадянські права [7, с. 78].

Взаємодія між державою і громадянським суспільством є важливим фактором під час визначення умов економічної, професійної, політичної та соціальної діяльності громадян. Хоча основною функцією громадянського суспільства є захист індивідів від надмірного втручання держави в їхні справи, але його власний розвиток і сприятливі умови значною мірою залежать від основних характеристик держави.

Звучить парадоксально, але ефективне громадянське суспільство потребує сильної держави як свого партнера. Однак сильна держава ще не означає держави, що поширює своє виключне право на усі сфери соціального життя та докладає зусиль, спрямованих на здобуття контролю за будь-яким видом діяльності, що з'являється. Навпаки, йдеться про державу, що концентрує свою діяльність на кількох напрямках (насамперед тих, що стосуються зовнішньої та внутрішньої безпеки, забезпечення громадського порядку тощо), але виконує їх ефективно та у повному обсязі. Усі інші державні справи повинні бути делеговані або органам місцевого самоврядування, або так званому "третьому сектору" – недержавним організаціям. Отже, успішне громадянське суспільство потребує раціональної та ефективної держави як партнера у вирішенні багатьох проблем.

Уряди великих держав, із широким колом повноважень, які роблять спроби розв'язувати весь спектр соціальних та економічних питань і розпоршують свої ресурси між великою кількістю завдань, створюють певні проблеми для розвитку громадянського суспільства. Тому структурні риси держави мають надзвичайно важливе значення для нормального функціонування громадянського суспільства. Не можна визначити наперед, чи відіграє держава роль прискорювача, чи уповільнювача соціального розвитку. Це залежить від того, в який спосіб державний апарат здійснює завдання, які належать до сфери його повноважень.

Взаємозв'язок громадянського суспільства і держави проявляється ще й у тому, що чим розвиненіше громадянське суспільство, тим менш помітною є роль держави. Тому незрозуміність громадянського суспільства спричиняє надмірне посилення держави, котра поглинає це суспільство. Становлення громадянського суспільства безпосередньо залежить від ступеня

розвиненості правових відносин, дієвості механізму суспільного контролю за державно-владними структурами. Важливо, щоб державні органи постійно були у полі зору недержавних структур, а останні, своєю чергою, узгоджували свої дії з вимогами Конституції та законів України. Тому в сучасних умовах становлення демократичної державності в Україні особливої актуальності набуває проблема подолання відчуження держави від суспільства, посилення їх узгодженої діяльності [8, с. 327]. Саме така система взаємовідносин держави зі структурами громадянського суспільства забезпечує стабільність суспільства і держави, демократичний вектор розвитку останньої. У цьому аспекті ступінь розвитку структур громадянського суспільства може слугувати показником звільнення української державності від ознак авторитаризму. Правова державність – це водночас і результат розвитку громадянського суспільства, і умова його подальшого вдосконалення. Саме у формуванні та становленні громадянського суспільства в Україні слід вбачати одну з найважливіших передумов побудови правової демократичної держави. На це повинен бути спрямований зміст конституційно-правової нормотворчості, насамперед – Основного Закону України. Чим різноманітніші та розвиненіші інститути громадянського суспільства, чим воно структурованіше, тим помітніший його вплив на формування політичної влади, вагоміші можливості щодо контролю за її діяльністю. Громадянське суспільство і правова держава взаємозумовлюють одне одного. Тому побудова в Україні правової державності можлива лише за умови формування повноцінного громадянського суспільства.

Особливість двостороннього взаємозв'язку держави і громадянського суспільства полягає в тому, що визначальним є зворотний зв'язок від суспільства. Саме воно формує державу, її інститути, спрямовує та контролює її діяльність. Діяльність суспільних формувань України, насамперед, політичних партій, безпосередньо пов'язана і перетинається з функціонуванням владних структур. Показовим є саме нормативне визначення політичної партії як “об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування та представництво в їх складі” [9].

Якщо визначити два “крайні” варіанти співвідношення інститутів державної влади та громадянського суспільства, то один із них полягає в тому, що держава не просто відокремлюється, “відривається” від громадянського суспільства, але й активно протидіє йому, цілком підпорядковуючи його собі, перетворює на засіб задоволення власних бюрократично-корпоративних інтересів. Одержавлення не тільки власності, але й всього громадянського суспільства, яке поглинається державою, неминуче призводить до звуження сфери свободи, відчуження особистості не тільки від власності, але й від влади. Можливість таких відносин корениться принаймні у двох властивостях будь-якої держави. По-перше, держава, формально виступаючи офіційним представником усього суспільства, насправді виражає та реалізує передусім інтереси частини населення, що домінує (найвпливовішої у політичній, економічній чи ідеологічній сферах) [10, с. 35].

Власне за допомогою держави відповідна соціальна група знаходить можливості якісно посилити свій вплив на інші суспільні прошарки і суспільство загалом. По-друге, будь-яка держава є організацією порівняно самостійною – навіть щодо тієї частини суспільства, інтереси якої вона представляє та намагається забезпечити насамперед. Саме з цієї причини внутрішні, власні інтереси держави (а точніше – корпоративні інтереси державних службовців, особливо їх вищого прошарку) здатні провокувати зазіхання держави на громадянське суспільство.

Полярно протилежний наведеному варіант співвідношення держави і громадянського суспільства полягає в тому, що останнє немовби “поглинає” державу, відсторонюючи її від вирішення владно-управлінських завдань, які зумовлюють її соціальне призначення. У такому випадку держава стає соціально та політично безсилою, втрачає здатність виконувати низку своїх основних функцій [11, с. 29]. “Розчиняючись” у соціальному середовищі, держава існує номінально, фактично суспільством керує, здійснює політичну владу певна наддержавна, позадержавна група. Хоча за формою описаний варіант протилежний попередньому, за соціальною суттю вони дуже близькі як різновиди тоталітаризованого політичного режиму. Відмінність полягає лише в тому, що

в останньому випадку вже не держава виступає безпосереднім носієм і реалізатором диктатури, яка є, проте, закономірним наслідком неспроможності держави виконувати свою соціальну функцію.

Наведені “крайні” варіанти співвідношення громадянського суспільства і держави тотожні у тому, що вони є рівною мірою несумісними з вимогами дотримання прав людини. З погляду потреб формування правової державності оптимальним може вважатися лише певне поєднання, баланс цих двох начал. Ця вимога формально забезпечується тим, що всі члени громадянського суспільства беруть, згідно з Конституцією, участь у формуванні державних органів, зберігають і використовують після цього конституційні засоби впливу на їхню діяльність.

Однак, попри визнання підпорядкованої, обслуговувальної ролі держави стосовно громадянського суспільства в посттоталітарному українському суспільстві, де відсутня відповідна соціальна сила, “середній клас”, який би забезпечив достатню підтримку визначеному Основним Законом напрямові демократичних перетворень, зробив би їх процесом неполітичного саморозвитку, кардинальні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства можливі лише “зверху”, за активної підтримки держави. Без політичних і юридичних засобів державно-владного впливу швидке формування розвиненого громадянського суспільства в Україні по суті, неможливе [12, с. 18].

Разом із тим, на наше переконання, лише в розвиненому громадянському суспільстві виникає необхідність у правовій державі, яка не тільки формально визнає, але й реально забезпечує права і свободи людини та громадянина, створює відповідні інститути, зорієнтовані на демократичний розвиток державності [13, с. 10]. Одне із найважливіших завдань такої держави – забезпечити громадянам реальну можливість самостійної політичної творчості, можливість вільного вибору такої моделі суспільних відносин, яку вибирає більшість. Саме така держава стає реальною формою буття громадянського суспільства.

За таких умов легітимації державної влади всі учасники громадянського суспільства вважають державну владу результатом свого спільного волевиявлення, а отже – своєрідною владою власного об’єднання. Вони цілком свідомо та добровільно підпорядковуються державі, дотримуються встановлених нею загальнообов’язкових правил поведінки (юридичних норм), зокрема у випадку, коли останні спрямовані на утвердження та захист прав людини. Однак необхідно зазначити, що надмірний етатизм можна подолати лише за наявності сильного життєздатного громадянського суспільства, в якому домінують не політичні лідери, групи осіб, політичні партії, а Закон. Сказане передбачає, що органи державної влади, спираючись на конституційні норми, не тільки можуть, але й зобов’язані стримувати антисоціальну спрямованість окремих структур громадянського суспільства. Звідси також випливає, що сучасна демократична державність, яку належить побудувати в Україні, повинна являти собою розумне поєднання начал влади та свобод. Обмеження державного начала в суспільному житті в жодному випадку не повинно унеможлилювати виконання державою притаманних їй завдань і функцій. Сьогодні в Україні реалії, навпаки, зумовлюють об’єктивну необхідність посилення ролі органів державної влади в наведенні порядку, в забезпеченні прав та свобод особистості, визначають провідну роль саме держави у створенні необхідних передумов для формування розвиненого громадянського суспільства.

Сильна держава в її демократичному розумінні – це не сучасний “макіавеллізм” з його опорою політики і влади на силові структури, не зв’язані правом, а влада правова, мета якої – застосувати силу, ресурси влади для забезпечення прав людини, її гідності, проявляючи себе як владу авторитетну, легітимну та передбачувану. Держава повинна знайти свою силу в праві: функції всіх гілок влади, інститутів держави мають визначатися головною змістовною цінністю – правами і свободами людини. Реальне ж забезпечення останніх повинно стати головним завданням державних структур, зокрема органів внутрішніх справ [14, с. 27].

Українська державність і політична практика в сучасних умовах значною мірою не відповідають моральним критеріям тому, що не забезпечують захист прав людини. Конституційна модель взаємостосунків людини і держави, окреслена в ст. 3 Основного Закону, не знаходить належного втілення в реальній соціально-політичній практиці. І це значною мірою зумовлено саме послабленням державності. До характеристики української державності в цьому аспекті варто

додати, що коли влада виявляється неспроможною забезпечити дотримання суспільством певної норми поведінки, вона перестає відповідати своєму основному призначенню, тому право завжди передбачає можливість примусу. Об'єктивні характеристики права визначають його як головний чинник, що покликаний забезпечити порядок у суспільстві як протидію суспільному безладу та хаосу, в чому право і знаходить практичне застосування та реалізацію внутрішньо притаманних йому властивостей. У такому смислі право є вираженням об'єктивної потреби суспільства в певному порядку самоорганізації, що й зумовлює примусовий характер останнього [15, с. 59]. За цієї умови держава, що має монополію на здійснення примусу, являє собою необхідний зовнішній фактор існування та функціонування права. Саме держава надає праву вищою мірою цінні властивості: розширює межі його стабільності, визначеності, забезпечуваності, а відповідно, і межі свободи у сфері соціального життя. Це вказує на необхідність не відсторонення держави від загальнозначущих суспільних справ, а змістовної переорієнтації діяльності держави, насамперед на утвердження та забезпечення належних умов свободи для реального здійснення прав людини і громадянина та виконання ними юридичних обов'язків перед суспільством. На нашу думку, сказане вище якраз і підкреслює значущість інституту держави як інструмента, за допомогою якого повинна забезпечуватися належна реалізація норм Основного Закону та відповідне конституційно-правове регулювання процесів суспільного саморозвитку.

Висновки. Нинішня практика державотворення свідчить, що права людини неможливо забезпечити без сильної державності. Надмірно послаблена влада також виявляється беззахисною перед авторитарними суспільними тенденціями. Слабка, недієздатна держава не спроможна забезпечити демократичний розвиток деморалізованого суспільства, а ліберальним цінностям безсилля держави створить таку ж загрозу, як і деспотична влада. Обмеження держави не означає, що її можливості необхідно обмежувати до такої міри, за якої вона не зможе виконувати своє соціальне призначення. Сучасний конституціоналізм в Україні об'єктивно потребує активного сприяння держави в реформуванні суспільства, а не сприйняття держави як ворожої суспільству сили. Тож поряд із громадянським суспільством зміцненню підлягає також і держава, всі її ланки, зокрема законодавча, виконавча і судова влада. Реалізована в правовій формі, державна влада повинна стати основоположним фактором відповідних соціальних перетворень, гарантом прав і свобод особистості. А тому встановлення громадянським суспільством обмежень для державної влади потребує вкрай виваженого підходу, а його нормативному закріпленню повинно передувати глибоке наукове опрацювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманчук Г. Теория государственного управления / Г. Атаманчук. – М. : Юрид. лит-ра, 2007. – 324 с.
2. Гаджиев К. Политическая философия / К. Гаджиев; отд-ние экономики Рос. акад. наук. – М. : Экономика, 2009. – 468 с.
3. Мороз О. На шляху до створення громадянського суспільства / О. Мороз // Верховна Рада України дванадцятого скликання. 1990–1994 роки. – К. : Кий, 1998. – С. 648.
4. Скрипнюк О. Проблема соціальної держави в контексті концепції “державного мінімалізму” / О. Скрипнюк // Право України. – 2000. – № 11. – С. 11–19.
5. Селіванов В. Правова політика України (деякі питання сутності, змісту та технології) / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 12. – С. 5–11.
6. Тодыка Ю. Конституція України: проблеми теорії і практики / Ю. Тодыка. – Харків: Факт, 2000. – 468 с.
7. Речицький В. Громадянські права як юридичний засіб протидії державній владі / В. Речицький // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 71–77.
8. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учебник для вузов [по специальности “Юриспруденция”] / В. С. Нерсесянц; Ин-т государства и права Рос. акад. наук; Акад. правовой ин-т. – М. : Норма; ИНФРА – М, 2000. – 612 с.
9. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
10. Кудрявцев В. Новое политическое мышление и права человека / В. Кудрявцев, Е. Лукашева // Вопросы философии. – 1990. – № 5. – С. 2–7.
11. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) / П. Рабінович // Українське право. – 1996. – Чис. 3. –

С. 27–33. 12. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Акад. правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 11–19. 13. Тодика Ю. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. Тодика // Вісник Акад. правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 7–13. 14. Кушніренко О. Права і свободи людини та громадянина / О. Кушніренко, Т. Слінько. – Харків: Факт, 2001. – 332 с. 15. Козловський А. Право як гносеологічний механізм розв'язання конфліктів / А. Козловський // Наук. зап. Нац. ун-ту “Острозька академія”. – Серія “Право”. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С. 57–62.

REFERENCES

1. Atamanchuk G. *Teoriya gosudarstennogo upravleniya* [Theory of Public Administration]. Moskva: Yurid. lit. Publ, 2007. 324 p.
2. Gadzhiev K. *Politicheskaya filosofiya* [Political Philosophy]. otdnie ekonomiki Ros. akad. nauk. Moskva: Ekonomika Publ., 2009. 468 p.
3. Moroz O. *Na shlyakhu do stvorenniya hromadyans'koho suspil'stva* [On the way to the creation of a civil society]. Verkhovna Rada Ukrayiny dvanadtsyatoho sklykannya. 1990–1994 roky. Kyiv: Kyy Publ, 1998. P. 648.
4. Skrypnyuk O. *Problema sotsial'noyi derzhavy v konteksti kontseptsiyi “derzhavnoho minimalizmu”* [The problem of a social state in the context of the concept of “state minimalism”]. Pravo Ukrayiny. 2000. No 11. pp. 11–19.
5. Selivanov V. *Pravova polityka Ukrayiny (deyaki pytannya sutnosti, zmistu ta tekhnolohiyi)* [Legal policy of Ukraine (some issues of essence, content and technology)]. Pravo Ukrayiny. 2001. No 12. pp. 5–11.
6. Todyka Yu. *Konstitutsiya Ukrainy: problemy teorii i praktiki* [The Constitution of Ukraine: The Problems of Theory and Practice]. Kharkiv: Fakt Publ. 2000. 468 p.
7. Rechys't'kyy V. *Hromadyans'ki prava yak yurydychnyy zasib protyvahy derzhavniyi vladi* [Civil rights as a legal remedy against state authority]. Ukrayins'ke pravo. 1995. No 1 (2). pp. 71–77.
8. Nersesyants V. S. *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva: ucheb. dlya vuzov* [General theory of law and state: Textbook. for universities] In-t gosudarstva i prava Ros. akad. nauk; Akad. pravovoi in-t. Moskva: Norma; Infra-M Publ., 2000. 612 p.
9. *Pro ob'yednannya hromadyan: Zakon Ukrayiny vid 16.06. 1992 r.* [About об'єднання громадян: The Law of Ukraine від 16.06. 1992 р.]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1992. No 34. St. 504.
10. Kudryavtsev V. *Novoe politicheskoe myshlenie i prava cheloveka* [New political thinking and human rights]. V. Kudryavtsev, E. Lukasheva. Voprosy filosofii. 1990. No 5. pp. 2–7.
11. Rabinovych P. *Hromadyans'ke suspil'stvo i pravova derzhava (zahal'noteoretychni mirkuvannya)* [Civil society and the rule of law (general theoretical considerations)]. Ukrayins'ke pravo. 1996. Vol. 3. pp. 27–33.
12. Rabinovych P. *Zahal'na kontseptsiya pravovoyi reformy: do kharakterystyky vykhidnykh zasad* [The general concept of legal reform: to the characteristics of outsourcing]. Visnyk Akad. pravovykh nauk Ukrayiny. 1998. No 1. pp. 11–19.
13. Todyka Yu. *Rol' Konstytutsiyi Ukrayiny v stanovlenni hromadyans'koho suspil'stva* [The Role of the Constitution of Ukraine in the Formation of Civil Society]. Visnyk Akad. pravovykh nauk Ukrayiny. 1998. No 2. pp. 7–13.
14. Kushnirenko O. *Prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna* [Rights and freedoms of a person and a citizen]. O. Kushnirenko, T. Slin'ko. Kharkiv: Fakt Publ, 2001. 332 p.
15. Kozlovs'kyy A. *Pravo yak hnoseolohichnyy mekhanizm rozv'yazannya konfliktiv* [Right as an epistemological mechanism for resolving conflicts]. Nauk. zap. Nats. un-tu “Ostroz'ka akademiya”. Seriya “Pravo”. Ostroh, 2000. Vol. 1. pp. 57–62.

Дата надходження: 14.06.2017 р.